

З ФІЛОЛОГІЄЮ КРИЗЬ ЖИТТЯ: УЛЯНА ЄДЛІНСЬКА ПРО МАРІЮ ВАЛЬО*

Галина Сварник

завідувач науково-дослідного відділу історичних колекцій
ЛННБ України ім. В. Стефаника

У спогадах Уляни Єдлінської про Марію Вальо йдеться про спільну працю в Інституті суспільних наук АН УРСР у Львові, життєвий і творчий шлях Марії Вальо (1925–2011), зокрема, про дослідження нею творчості письменниці Ірини Вільде. Спогади про спільних друзів та мандрівки в Карпати.

Ключові слова: *Марія Вальо, Уляна Єдлінська, українська філологія, письменниця Ірина Вільде.*

The memoirs by Ulyana Yedlinska deals with the common labour in Institute of social sciences of Academy of Sciences of Ukraine in Lviv, way of life and career of Maria Walyo (1925–2011), research of work of writer Iryna Wilde by Maria Walyo. Also about the mutual friends and trips to the Carpathians.

Keywords: *Maria Walyo, Ulyana Yedlinska, Ukrainian philology, writer Iryna Wilde.*

В воспоминаниях Уляны Едлинской о Марии Вальо говорится о совместной работе в Институте общественных наук АН УССР во Львове, жизненном и творческом пути Марии Вальо (1925–2011), в частности, о ее исследованиях творчества писательницы Ирины Вильде. Воспоминания об общих друзьях и путешествия в Карпаты.

Ключевые слова: *Мария Вальо, Уляна Едлинская, украинская филология, писательница Ирина Вильде.*

Марія Андріївна Вальо й Уляна Ярославівна Єдлінська, як і мої покійні батьки, належать до світлої плеяди українських філологів, які в перші повоєнні роки отримали добру освіту у Львівському університеті — їх вчителями ще були такі видатні постаті, як Михайло Возняк, Іларіон Свенціцький, Михайло Рудницький та інші професори «старої школи». І вже вони перекинули надійний місток через радянську епоху духовної несвободи до часів незалежної України.

© Сварник Г., 2015

* Записала й підготувала до друку Галина Сварник.

* * *

Написати спогади про Марію Андріївну Вальо (далі — Марійка) означає переказувати свою біографію від певного моменту свого життя*. Ми ішли поряд в розумовій і сердечній єдності. Марійка на рік від мене молодша, отже на рік пізніше поступала до університету, але сердечні клопоти змусили її взяти академічну відпустку, тому кінчала університет аж на два роки пізніше від мене, у 1951 р. Я вже два роки працювала у Львівському відділенні Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР, а Марійка відразу отримала призначення до відділу літератури Львівського відділення Інституту літератури АН УРСР завдяки рекомендації академіка Михайла Возняка, який звернув на неї увагу під час університетських студій.

Ми зустрілися на загальних зборах академічних установ, які постійно відбувалися у приміщенні Президії львівських установ АН на вул. Коперника в палаці Потоцьких. В той день збори були особливо багатолюдними і святковими — вони були скликані з приводу заснування Інституту суспільних наук. Збори тривали дуже довго і ми, сидючи поруч, слухали безконечні виступи про значення майбутнього інституту, а представники сусіднього Обкому партії закликали до збереження ідеологічної чистоти установи. І так ми знайшлися в межах однієї структури у двох споріднених відділах літератури й мовознавства. Але в цей час ми працювали у двох сусідніх будинках на колишній вул. Радянській, 24 і 26 (тепер вул. Винниченка) та бачилися щодня і переживали, яке буде наше місце в рамках цієї поважної інституції.

Марійці запропонували зайнятися вивченням образу Богдана Хмельницького** (такою тоді була загальна тенденція), і хоча це не дуже їй підходило, проте треба було виконувати план. Академік Іван Петрович Крип'якевич був дуже зацікавлений дослідженням Богдана Хмельницького і наполегливо заохочував співробітників інституту займатися цією тематикою, тоді дуже актуальною — готувались

* Єдліньська Уляна Ярославівна (7.06.1924, м. Хирів, нині Старосамбірського р-ну Львівської обл.) — український філолог, автор історичних словників української мови, архівіст, археограф.

** «Образ Богдана Хмельницького в українській радянській літературі».

до відзначення 300-річчя Переяславської Ради. А я працювала в авторській групі над польсько-українським словником, з трудом освоюючи лексикографію — дисципліну, незнайому нам з університетської програми. Ми дуже скоро зішлися, оскільки й наші характери, й суспільні погляди практично співпадали, тож невдовзі ми стали близькими друзями. Поява Марійки на цей час у моєму житті означала особливий поворот, оскільки у відділі я була єдиною молодою людиною, а всі решта співробітники були вже в літах. Крім цього, я втратила своїх найближчих університетських друзів (Ліда Коць і Ярослав Дашкевич були заарештовані й відбували заслання, Слава Ціхановська з родиною була вивезена в Сибір, Зеню Франко* з родиною добровільно-примусово відправили до Києва). Тож Марійка заступила на цей час усе моє оточення і стала найближчою особою. Ми обидві займалися різними ділянками, але говорили про них як про одне спільне. Вона добре знала польську мову і в моїй роботі над словником я часто розпитувала її, як вона розуміє мені не зовсім ясне значення польських слів, а вона ділилася своїми враженнями від запропонованої їй теми досліджень — входила в епоху Богдана Хмельницького і проблеми, пов'язані з нею.

Одночасно з Марійкою у відділі літератури появилася ще одна молода співробітниця, а отже, близька нам за віком Ірина

* **Франко Зеновія (Зиновія) Тарасівна** (31.09.1925, Львів — 17.11.1991, Київ) — український філолог, мовознавець, літературознавець, публіцист, громадська діячка. Старша дочка сина Івана Франка — Тараса Івановича. Закінчила українську філологію Львівського держуніверситету ім. І. Я. Франка у 1949 р. Навчалася в аспірантурі Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні (1948–1953). Кандидатську дисертацію захистила 1954 р. З 1953 — молодший, з 1956 — старший науковий співробітник Інституту. У 1969 за політичні погляди, участь у правозахисному русі та редагування праці І. М. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» звільнена з роботи. 1972 поновлена на посаді, на якій працювала до виходу на пенсію в 1987 р. Авторка понад 250 наукових, науково-популярних і публіцистичних праць з історії української літературної мови (зокрема її західноукраїнського варіанту), стилістики, ономастики, соціолінгвістики. Упорядниця й редакторка збірок творів І. Я. Франка, видань про його життя та діяльність.

Мундяк*. Вона займалася «українсько-чеськими літературними зв'язками». Незважаючи на різну тематику, ми швидко знайшли спільні зацікавлення. Марійка глибоко вникала в усі проблеми, завдяки зв'язкам Ірини Мундяк нав'язала цілий ряд знайомств з чеськими українцями і це на якийсь час стало предметом наших обговорень. В цей час до Києва в аспірантуру поступив молодий україніст із Чехословаччини Михайло Мольнар. Ірина з ним познайомила, їх пов'язали не тільки спільні наукові інтереси, скоро наспіла любов, яка привела до їхнього одруження влітку 1957 р. Весілля Ірини з Михайлом згуртувало значну кількість львівської еліти, а Марійка була першою дружкою. Збереглося багато фотографій з цього весілля.

Це був період одружень також інших Марійчиних друзів — Дмитра Павличка, Ірини й Ігоря Калинців, про що вона залишила прецікаві спогади. Дуже мріяла їх опублікувати, та за її життя цього здійснити так і не вдалося. Спогади «Бунт і кохання у Львові» [2] появилися в часописі «Галицька брама» шойно після її смерті.

Марійка все глибоко переживала, щедро ділилась думками зі мною і це була тільки одна сторінка її літературних зацікавлень. Була страшенно активною, брала участь у всіх молодіжних засіданнях і зборах, багатогранно вникала в молодіжний літературний процес. Мріяла досліджувати літературний рух молодих, але професор Іван Крип'якевич побоювся давати їй таку тему з огляду на політичну непевність.

Дуже важливим для Марійки стало знайомство з польською дослідницею з Кракова Христиною Стаффою, яка займалася

* **Мольнар-Мундяк Марія-Ірина** (20.03.1928, Львів — 1.10.1958, Львів) — український філолог-славіст, літературознавець. Закінчила Львівський держуніверситет ім. І. Я. Франка у 1950 р. З 1953 — науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові. Кандидатська дисертація «Оповідання і повісті І. Франка на сільську тематику як твори критичного реалізму» (1954). Головна сфера зацікавлень — зв'язки Івана Франка з чехами і словаками. Разом із М. Мольнаром упорядкувала і видала збірник статей і листів «Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками» (1957). Одна з авторів і упорядників книги «З історії чехословацько-українських зв'язків» (словац. і чес. мовами — 1957, укр. мовою — 1959).

українською літературою, зокрема, творчістю Івана Франка*. Пані Христина несподівано скоро померла, тож Марійка в пам'ять про неї мріяла опублікувати їхнє надзвичайно змістовне листування, та не встигла цього зробити. Досить часто вона зачитувала мені фрагменти з цих чудових листів.

Марійка завжди вела дуже широке, інтенсивне товариське життя. Наприклад, дуже сердечно приятелювала з львівським етнографом Любою Сухою** — здається, якийсь час навіть у неї мешкала. Вони часто їздили разом на прогульки, про які я слухала захоплюючі оповіді.

На моєму весіллі з археологом Вітольдом Ауліхом, яке теж відбувалося влітку 1957 р., ми влаштували веселу дружню зустріч у моїй тодішній малій 13-метровій кімнаті. Марійка зініціювала товариську забаву з назвами різних дерев. Досі пам'ятаю її голос і як вона вимовляє слова «букові дерева».

Марійчине весілля з поліграфістом Васильком Панасюком також відбувалося в її малому тимчасовому помешканні у присутності поважного складу співробітників відділу. Пригадую, як я поверталася з цього весілля якимись польовими доріжками, — разом зі Степаном Щуратом і Миколою Матвійчуком (який займався творчістю Максима Горького).

Цей ейфорійний період молодіжного піднесення 1 жовтня 1958 р. перервала несподівана смерть Ірини Мундяк-Мольнар**, яку Марійка

* В біобібліографії М. Вальо є фото 1956 р. біля музею Івана Франка — спільно з Христиною Стаффою, Дмитром Павличком, Степаном Трофимюком та Іриною Грикою.

** **Суша Любов-Анна Михайлівна** (27.07.1910, с. Любеля Жовківського пов. — 1988, Львів) — український етнограф, мистецтвознавець. Кандидат іст. наук (1955). Від 1944 до виходу на пенсію 1970 р. працювала в Етнографічному музеї АН УРСР у Львові (від 1951 — Український музей етнографії та художнього промислу АН УРСР). Брала участь у багатьох науково-дослідних експедиціях, формувала фондіві колекції музею. Захистила дисертацію «Художні металеві вироби українців Східних Карпат (Станіславівська, Чернівецька, Дрогобицька, Закарпатська обл.: історико-етнографічне дослідження)» (1954), видана як монографія 1959 р.

** М. А. Вальо уклала її бібліографічний покажчик: [13] та написала статтю: [3].

трагічно пережила, і я була поруч, як тільки можна було бути разом з нею. Марійка написані теплі спогади про подружжя Мольнарів прочитала мені, довгі роки хотіла опублікувати їх.

З часом мінялися наші зацікавлення — у 1958 р. до з'їзду славістів вийшов наш Польсько-український словник. Марійка теж освоювала нову ділянку — творчість Ірини Вільде. Приступаючи до складної теми, розуміла, що її завданням є заперечити зловісну критику письменниці, як «буржуазної націоналістки», як її тоді таврували, і знайти засоби для утвердження Ірини Вільде як радянської письменниці, визначного майстра слова [9]. Зокрема, зайнялася її драмою «Сестри Річинські», неприхильно зустрінutoю офіційною владою від мистецтва. Завдяки старанням Марійки, яка вписала роман у міжнародний контекст, «Сестер Річинських» вдалося поставити на сцені Львівського драматичного театру імені Марії Заньковецької. Поринула у вир нових знайомств з представниками художнього, театрального, літературного світу. Це захоплення дало в результаті багато цікавих статей з театрознавства, зібраних в одному томі й підготованих до друку під кінець життя, який вона так і не встигла опублікувати.

Незабутньою подією став захист Марійчиної дисертації. Я захищалася раніше в Києві*, а Марійка — в 1962 р. у Львові захистила свою роботу про Ірину Вільде**. Пізній захист дисертації був зумовлений зміною теми.

Був спільний літній відпочинок у Карпатах, на який приїздила наша близька товаришка Зеня Франко разом зі старшим сином

* У січні 1956 У. Я. Єдлінська захистила кандидатську дисертацію «Синтаксис листів Богдана Хмельницького в Росію». З 1959 р. до жовтня 1972 р. працювала на посаді старшого наукового співробітника Інституту суспільних наук АН УРСР у м. Львові. Під час репресій влади проти української інтелігенції була звільнена з роботи. 1989 р. повернулася на роботу до Інституту суспільних наук (тепер — Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) у відділ мовознавства, де працювала над виданням серії випусків історичного «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. У 10-х вип.» (1994–2004).

** М. Вальо 1962 р. захистила дисертацію «Творчість Ірини Вільде». Див.: [4; 6].

Нову хвилю спілкування зумовила поява наших дітей Андрійка та Марчика. Марійчин Андрійко трохи старший від нашого Марка, тож нас єднали спільні поїздки для оздоровлення дітей на море, дуже примітивний і скромний побут в селах біля Одеси, де нас застав карантин, оголошений через загрозу холери. Наші сини й досі приятелюють — вже своїми родинами, Андрій навіть став хресним батьком Маркового сина Юрчика.

У 1960-ті роки наші бесіди кружляли навколо нової української літератури, яку ми старалися діставати й обговорювати. Зокрема, багато йшлося про поезію «шістдесятників» — Василя Симоненка, Дмитра Павличка, Миколи Вінграновського, Ліни Костенко, — дискутували про працю Івана Дзюби «Українознавство чи русифікація» й інші статті.

Переломним став 1972 рік — рік посилення репресій проти української інтелігенції, зокрема, вчених. Нас трьох — Марійку, Лїду Коць-Григорчук і мене — було звільнено з роботи в Інституті суспільних наук АН УРСР*. Наша четверта товаришка Зеня Франко в Києві разом з нами пройшла тяжкі випробування і переживання — вона зазнала політичних цькувань і провокацій — її змушували публічно каятися і відрікатися [12]. В нашому житті розпочався новий етап — Марійка тут же почала працювати в академічній бібліотеці у Львові, а ми з Лїдою ще рік були безробітними. І щойно потім нас обох, а також Ярослава Дашкевича (звільненого тоді з Музею етнографії), взяли на роботу до Історичного архіву УРСР у Львові. Тут ми зіткнулися з невідомими для нас завданнями, змушені були освоювати специфіку архівної справи, історії, допоміжних історичних дисциплін. Мої майже 18 років праці в архіві залишили по собі наукові й людські контакти, які збереглися на все життя.

* Відділ літератури остаточно було ліквідовано 1975 р.

не просто технічна праця, а справді емоційне пережиття, яким Марійка ділилася, приходячи до мене, або часто запрошуючи мене на недільні обіди для душевних розмов у присутності її чоловіка Василька.

Марійка відносно часто їздила до Києва, де зустрічалася з цікавими людьми, привозила масу книжок, до яких і я мала доступ. Будучи в Києві, Марія завжди була у дружньої нам Зені, яка в період тих страшних цькувань важко захворіла. Марійка докладно переповідала нам ці розмови. Зеня вже була поражена невиліковною недугою, але в бесідах домінувала турбота про долю нашого народу. Марійка докладно переповідала останню розмову з нею, про ці душевні муки і страждання. Ми разом їздили на похорон Зені Франко (19 листопада 1991 р.) і разом переживали біль втрати неповторної і особливої людини.

Були й такі, що не розуміли поведінки Зені в тому страшному часі. Марійка була до глибини душі перейнята тим і з властивою для неї рішучістю постановила підготувати збірник, присвячений Зені [12]. Фактичний матеріал у ньому відбиває високу любов, якою оточували в житті Зеню її друзі [7]. Марія щасливо піддала думку доручити передмову до видання тодішньому голові НТШ член-кореспонденту Олегу Миколайовичу Романову, який знайшов глибоку проникливість до розуміння епохи [15].

Вона планувала велику бібліографічну працю про письменників і це було постійним предметом наших розмов. На жаль, Марійка не уважала на своє здоров'я, завжди була невтомною трудівницею. Вона пройшла операцію і складний післяопераційний період, але ніколи не жалілася на здоров'я, мужньо мовчки виконувала вказівки лікарів й одночасно завзято працювала вдень і вночі. Часто була в мене, звичайно приносячи «гот-дог» як гостинець. Я добре знала основні ідеї її роботи, про яку вона говорила з запалом.

А Франко настільки полонив Марійку, що зумовив появу 2008 р. останнього, підготованого нею, великого видання бібліографічної спадщини Івана Франка. У рецензії, вміщеній у «Віснику НТШ» [11], я підкреслювала універсальність підходу упорядниці до теми, вписання творчості Каменяра у світовий контекст.

Марійка повернулася до своєї близької Ірини Вільде, і хоча підступна хвороба приглушувала настрої, але повернення до улюбленої

академіка Ярослава Дмитровича Ісаєвича, Феодосія Івановича Стебля, співробітницю нашого відділу мовознавства Ольгу Кровицьку з чудовим букетом квітів і мене. Це одна з останніх світлин, яка зберігає в пам'яті щасливе відчуття спільності.

Знову чергова вечірня бесіда. Марійка мала гарний настрій, тепло розказувала мені про те, що результати її аналізів були дуже добрі. Як звичайно, ми побажали собі кілька гарних слів на добраніч. Ніяк не може змиритися з тим, що це була наша остання розмова — вночі Марійки не стало. Мені важко описати те, що я відчуваю, думаючи про це. Я втратила близького, сердечного, найкращого свого друга і досі це відчуття втрати болить...

* * *

Ці спогади записала Галина Сварник, за що висловлюю їй щиру вдячність. На подарованому їй примірнику збірника «Зеновія Франко (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали» (Львів, 2003) є дарчий напис Марії Андріївни: *«Вельмишановній і дорогій п. Галині Сварник на пам'ять про нашу Зеню із подивом і подякою за її титанічну працю на ниві української культури від Марійки Вальо. 18.IX.04»*. І в цьому написі — весь характер Марії Андріївни — вдячність, пам'ять про великих українських філологів, які вона плекала, і титанічна праця на ниві української культури, яка була її запо-віддю й покликанням упродовж усього життя ...

1. Бальтазар Гакет — дослідник Південно-Східної і Центральної Європи : дослідження і матеріали / упоряд.: М. Вальо, М. Криль ; відп. ред. Л. І. Крушельницька. — Львів, 2000. — 318 с., 36 іл.
2. Вальо М. Бунт і кохання у Львові / Марія Вальо // Галицька брама : Львів і львів'яни. — 2012. — № 10/12. — С. 16-20.
3. Вальо М. Мундяк-Мольнар Марія / М. Вальо // Українська журналістика в іменах : матеріали до енцикл. словника / за ред. М. М. Романюка. — Львів, 1999. — Вип. 6. — С. 225-228.
4. Вальо М. А. Ірина Вільде : літературно-критичний нарис / М. А. Вальо. — Київ : Рад. письменник, 1962. — 137 с.
5. Вальо М. А. Марія Деркач (1896–1972) : бібліографічний покажчик. Спогади. Розвідки. Листи / авт.-упоряд. М. А. Вальо. — Львів, 1999. — 274 с., іл.

6. *Вальо М. А.* Творчество Ирины Вильде : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук / *М. А. Вальо* / Львов. гос. ун-т им. И. Франко. — Львов, 1961. — 16 с.
7. *Єдлінська У.* Зігрита любов'ю вчительки / *Уляна Єдлінська* // *Зеновія Франко (1925–1991) : Статті. Спогади. Матеріали / упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо ; передм. О. М. Романіва ; відп. ред. Л. І. Крушельницька.* — Львів, 2003. — С. 207-217.
8. *Єдлінська У.* Марія Вальо / від друзів і прихильників *Уляна Єдлінська* // *Вісник НТШ.* — 2010. — Чис. 44. — С. 55-56.
9. *Єдлінська У.* Марія Вальо та її час / *Уляна Єдлінська* // *Галицька брама : Львів і львів'яни.* — 2012. — № 10/12. — С. 21.
10. *Єдлінська У.* Перемишль — Прага — Львів (Із життєвої стежки Марії і Пилипа Деркачів) / *Уляна Єдлінська* // *Вальо М. А.* Марія Деркач (1896–1972) : бібліографічний покажчик. Спогади. Розвідки. Листи / авт.-упоряд. *М. А. Вальо.* — Львів, 1999. — С. 85-92.
11. *Єдлінська У.* [Рецензія] / *Уляна Єдлінська* // *Вісник НТШ.* — 2009. — Чис. 42. — С. 66-67. — Рец. на кн.: Іван Франко. Бібліографічна спадщина : зб. вибраних праць і матеріалів / [упоряд., передм., комент. та прим. *М. А. Вальо*]. — Львів : ЛНБ ім. В. Стефаніка, 2008. — 730 с.
12. *Зеновія Франко (1925–1991) : Статті. Спогади. Матеріали / упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо ; передм. О. М. Романіва ; відп. ред. Л. І. Крушельницька.* — Львів, 2003. — 368 с., іл.
13. *Марія Миколаївна Мольнар-Мундяк (1928–1958) : бібліогр. покажчик / уклала М. А. Вальо.* — Львів, 1983. — 28 с.
14. *Подорожі в Українські Карпати : збірник / упоряд., вступ. стаття, прим., словник діалектизмів та термінів М. Вальо ; худож. В. В. Ковальчук.* — Львів : Каменярь, 1993. — 279 с. : іл.
15. *Романів О.* З його духа печаттю (Дещо про Зеновію Франко та її час) / *Олег Романів* // *Зеновія Франко (1925–1991) : Статті. Спогади. Матеріали / упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо ; передм. О. М. Романіва ; відп. ред. Л. І. Крушельницька.* — Львів, 2003. — С. 5-24.